

UOT 94(479.24)

İLHAMİ ƏLİYEV

QARAQOYUNLULARIN HAKİMİYYƏTİ ZAMANI NAXÇIVANDA
SİYASİ VƏZİYYƏT

Məqalədə Qaraqoyunlu tayfa ittifaqının birləşməsindən Qaraqoyunlu dövlətinin yaranmasınadək olan dövrdə (XIV əsrin sonu-XV əsrin əvvəlləri) gedən siyasi proseslərdən, Qaraqoyunlu dövlətinin yaranması və onun 60 ilə yaxın hakimiyyəti zamanı Azərbaycan da daxil olmaqla geniş sərhədləri daxilindəki torpaqlarda ictimai-siyasi vəziyyətdən bəhs edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, Qaraqoyunlular siyasi fəaliyyətləri dövründə hakimiyyət uğrunda Cəlairilər, Şirvanşahlar, Teymurilər və s. dövlətlərlə və öz daxilində müəyyən illərdə müharibələr aparmışlar. Belə vəziyyət bütün Azərbaycan bölgələrində ictimai-siyasi sabitliyi pozur, ölkənin iqtisadi və mədəni inkişafını ləngidirdi.

Bu zaman yaranan siyasi qarşıdurmalardan ən çox əziyyət çəkən Azərbaycan bölgələrindən biri də Naxçıvan idi. Həm hərbi-strateji mövqeyi, həm də bəhs edilən dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən ticarət yollarının kəsişməsində yerləşməsi bölgənin daim diqqətdə olmasına səbəb olurdu. Digər tərəfdən hakimiyyəti əldə saxlamaq və müdafiə olunmaq üçün ən etibarlı istinadgah olmuş Əlincəqalanın burada yerləşməsi bu illərdə Naxçıvanı siyasi proseslərin mərkəzində olmasına məcbur edirdi. Lakin Naxçıvanda yaşayan yerli türk-müsəlman əhali bütün bunlara qarşı cəsarətlə mübarizə aparmış və bölgə öz siyasi əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır.

Açar sözlər: *Qaraqoyunlu dövləti, Naxçıvan, Əlincəqala, tayfa ittifaqı, siyasi vəziyyət, mübarizə.*

Qaraqoyunlu dövlətinin 60-illə yaxın hakimiyyəti zamanı Azərbaycan da daxil olmaqla onun geniş sərhədləri daxilindəki torpaqlarında ictimai-siyasi vəziyyət heç də həmişə sabit olmamışdır. İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hələ XIV əsrin 80-ci illərində Qaraqoyunlu tayfa ittifaqı yaranan zaman hakimiyyət uğrunda Cəlairilər, Şirvanşahlar və Teymurilər arasında müharibələr gedirdi.

Bu tayfa ittifaqının yarandığı ilk vaxtlardan bir sıra Azərbaycan bölgələri kimi, Naxçıvan da müəyyən illərdə onun tabeliyində olmuşdur. Belə ki, Cəlairi hökmdarı Sultan Üveysin ölümündən sonra (1356-1374) hakimiyyətə gələn Sultan Hüseynin zamanında Cəlairilər dövlətinin zəifləməsindən istifadə edən Bayram Xoca Ərzurum, Arran, Sürməli, Xoy, Ala-Kilsə və s. yaşayış yerləri ilə yanaşı Naxçıvanı da tutmuş və hər il Sultan Üveysə verilməsi nəzərdə tutulan vergini dayandırmışdır [13, s. 43; 11, s. 70]. Bayram Xocanın ölümündən (1380) sonra xələfləri onun başlatdığı mübarizəni davam etdirmişdilər. Qara Məhəmməd (1380-1389) XIV əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda, onun Naxçıvan da daxil olmaqla bir sıra torpaqlarında hakimiyyət uğrunda nəinki fəal mübarizə aparmış, hətta Cəlairi hökmdarını onun hakimiyyətini təhlükə altında qoyan hücumdan müdafiə etmişdi [13, s. 46-47].

Lakin XIV əsrin 80-ci illərində Qaraqoyunluların Naxçıvanda möhkəmlənməsi Teymuri və Qızıl Orda dövlətinin hücumları üzündən mümkün olmamışdı. 1389-cu ilin yazında Qara Məhəmməd döyüşdə öldürüldükdən sonra Qara Yusif (1389-1420) hakimiyyətə gəldi [13, s. 53-54]. O, Van və Hakkari ətrafında möhkəmləndikdən sonra Avnik qalasını ələ keçirərək, Şərqi Anadoludakı əvvəlki hakimiyyətini yenidən qurdu [12, s. 88]. XIV əsrin 90-cı illərində o, Cəlairi və Teymurilərlə hakimiyyət uğrunda mübarizə apardı.

XIV əsrin ikinci yarısında yaranmış Qaraqoyunlu tayfa ittifaqı əhəmiyyətli siyasi bir qüvvə kimi diqqəti cəlb etsə də, həmin əsrin sonunadək mərkəzləşmiş dövlət qura bilmədi.

Bu zaman hakimiyyət uğrunda Qızıl Orda, Teymuri, Cəlairi, Şirvanşahlar və s. dövlətlərin apardığı dağıdıcı müharibələr Azərbaycan və qonşu dövlətlərin ərazisində siyasi vəziyyətin gərginləşməsinə gətirib çıxarmışdı ki, belə vəziyyət vahid dövlətin qurulmasına heç cür imkan vermirdi.

XIV əsrin sonlarında digər Azərbaycan bölgələri kimi, Naxçıvan da Cəlairi və Qaraqoyunlu əmirləri arasında baş vermiş dağıdıcı müharibələrdən zərər çəkmiş, Qızıl Orda xanı Toxtamışın və Əmir Teymurun yürüşlərinin ağır təsirlərinə məruz qalmış, yalnız Cəlairi Sultan Əhmədin xəzinəsinin mühafizə olunduğu Əlincəqaladan başqa bölgənin digər əraziləri teymurilər tərəfindən tutulmuşdur. Uzun sürən (14 illik) mühasirədən sonra 1401-ci ildə daxili ziddiyyətlər üzündən bu qala da teymurilərin əlinə keçmişdi [7, s. 174].

1405-ci ildə Teymurun ölümündən sonra hakimiyyət uğrunda onun varisləri arasında mübarizədə varislərlə yanaşı, Cəlairi Sultan Əhməd, Şirvanşah İbrahim və Qaraqoyunlu Qara Yusif də yer alırdı. Lakin bu zaman teymurilərin əsas rəqibi qaraqoyunlular idi.

1406-cı ilin oktyabrın 14-də Araz çayı sahilində Qaraqoyunlu və Teymuri qoşunları üz-üzə gəldi. Teymurilər bu döyüşdə məğlub oldular [4, s. 89]. Qara Yusifin Əbu Bəkr üzərində bu qələbəsi XV əsrin əvvəllərində onun şöhrət və qüdrətini yüksəltmiş ən mühüm zəfəri idi.

1408-ci il aprelin 21-də Şənbi-Qazan yaxınlığındakı Sərdrud (Acıçay) adlı yerdə Qaraqoyunlu qoşunu ilə Əbu Bəkirin hərbi qüvvələri arasında yenidən döyüş baş verdi. Teymuri qüvvələrinin gücləndirilməsinə baxmayaraq bu döyüşdə də qaraqoyunlular qalib gəldi. Atası Miranşahın öldürüldüyünü görən Əbu Bəkr Mirzə qaçmaqla canını qurtardı [13, s. 73-75]. Qara Yusifin Teymurilər üzərində bu ikinci qələbəsi Qaraqoyunlular dövlətinin rəsmən elan olunmasına yol açdı.

Təbriz alındıqdan sonra bəhs edilən dövrdə hərbi-strateji baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən Əlincəqalanın ələ keçirilməsi Qara Yusifin əsas planlarından biri olduğuna görə 1408-ci ildə Qaraqoyunlular Əlincəqalanı da tutdular [3, s. 24]. Bununla da Naxçıvan tümənini tamamilə özlərinə tabe etdilər.

1410-cu il 30 avqust tarixində Təbriz yaxınlığında Əsəd kəndində Cəlairi və Qaraqoyunlu qoşunları arasında baş vermiş döyüşdə Sultan Əhməd məğlub oldu. O, döyüş meydanından qaçsa da, tezliklə yaxalandı və Qara Yusifə təslim edildi. Burada Sultan Əhməd imzaladığı sənədlə İraqi-Ərəb və Xuzistandakı hakimiyyətini qaraqoyunlulara verdiyini təsdiq etdi. Bundan sonra Qara Yusif onu öldürmək istəməsə də, əmirlərin ısrarlı təkidi ilə onu Xoca Cəfərə verdi. Xoca Cəfər qardaşını öldürən Cəlairi hökmdarından öz qisasını aldı [13, s. 82-86]. Beləliklə, Cəlairilər dövlətinə son qoyuldu və Qaraqoyunlular dövləti yarandı.

Qaraqoyunlu tayfa ittifaqının birləşməsindən Qaraqoyunlu dövlətinin yaranmasınadək olan dövrdə, yəni XIV əsrin ikinci yarısı-XV əsrin əvvəllərində baş vermiş siyasi proseslərin mərkəzində ən çox duran Azərbaycan bölgələrindən biri də Naxçıvan olmuşdur. Bu bölgənin hərbi-strateji və iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli coğrafi mövqedə yerləşməsi ilə yanaşı, həm də burada yaşayan əhalinin məsələn, o dövrdə Qaraqoyunlu tayfaları arasında aparıcı yerlərdən birini tutan Sədli tayfasının və başqalarının buranın yerli sakinləri olması onu siyasi hadisələrin mərkəzinə çevrilməsinə gətirib çıxarırdı. Hələ Qaraqoyunlu dövləti Cəlairilərin hakimiyyətinə son qoymamışdan əvvəl 1408-ci ildə Naxçıvanı öz hakimiyyətinə tabe etməsi də bunun bariz nümunəsidir. Lakin bütün bunlar bölgədəki siyasi vəziyyəti tez-tez gərginləşdirir, yaşayış yerlərinin dağıdılmasına və yerli əhalinin öldürülməsinə səbəb olurdu. Həm də Qaraqoyunlu dövlətinin yaranmasınadək Naxçıvandakı siyasi vəziyyətin daha da gərgin olmasının səbəbi

onda idi ki, mübarizə meydanında Qızıl Orda, Teymuri, Şirvanşah, Cəlairi, Qaraqoyunlu və s. qüvvələr dururdu. Artıq bundan sonra istilaçıların sırası müəyyən qədər seyrəlmiş oldu.

Qaraqoyunlular dövləti yarandıqdan sonra Naxçıvan yenə diqqətdə olan Azərbaycan bölgələrindən biri idi. Cəlairilər dövlətində olduğu kimi, Qaraqoyunlular dövlətində də əsas xəzinənin Əlincəqalada saxlanması [4, s. 90] və qorunması bölgənin, xüsusilə də qalanın diqqətdə olmasını vacib edirdi. Digər tərəfdən bölgə əhalisinin qaraqoyunlulara qarşı münasibəti yaxşı idi. 1412-ci ildə Kür çayı sahilində Şirvanşah I İbrahim və müttəfiqləri (Şəki hakimi və Kaxetiya çarının hərbi qüvvələri) ilə döyüşdə Qaraqoyunlu qoşunlarının tərkibində Naxçıvandan olan süvari qüvvələr igidliklə vuruşmuş və döyüş Qara Yusifin qələbəsi ilə başa çatmışdı [5, s. 97]. Bu döyüşdən sonra Şirvanşah I İbrahim ömrünün sonunadək (1417) Qaraqoyunlu hakimiyyətini tanıdı. Lakin Qaraqoyunlu dövləti Cahanşahın (1438-1467) hakimiyyətə gəlməsinədək Şirvanşahlarla müttəfiq olan Teymurilərin hücumlarına məruz qalmış və həmçinin, Qara Yusifin ölümündən (1420) sonra Qaraqoyunlu şahzadələri arasında gedən mübarizə meydanına çevrilmişdir. 1417-ci ildə Şirvanda taxta çıxan I Xəlilullah Qaraqoyunlu hakimiyyətini tanımadı və Teymuri Sultan Şahruxla (1406-1447) ittifaqa girdi. Sultan Şahrux qardaşı Miranşahın qisasını almaq məqsədilə iki dəfə 1418 və 1420-ci illərdə qaraqoyunlular üzərinə uğursuz yürüş etdi. Qara Yusif bu hücumları dəf etməklə Sultaniyyəni tutdu. Marağanı Təbrizə köçürdü və öz müstəqilliyini möhkəmləndirdi. Onun zamanında Qaraqoyunlu dövləti Qəzvindən Ərzincana, Bağdaddan Şirvana qədər olan geniş əraziyə sahib oldu [1, s. 365]. Lakin 1420-ci ilin noyabrında Qara Yusif Təbriz yaxınlığında Ucan adlı yerdə vəfat etdi. Bu zaman o, Teymuri Şahruxun hücumuna qarşı qoşun çıxarmaq üçün hazırlanmışdı. Lakin onun ölümü bu məqsədlə topladığı hərbi qüvvələrin dağılmasına səbəb oldu. Həmin vaxt Əmir Qaramanla Qara Yusifin arvadı Qədəm Paşa xəzinənin olduğu Əlincəqalaya getdilər [13, s. 110-111]. Qara Yusifin oğlanları Şah Məhəmməd və İspənd Mirzə də atalarının ölümü ilə əlaqədar Naxçıvana sığındılar. Burada İspənd Mirzə Naxçıvan bölgəsini öz nəzarətində saxlayan qaraqoyunluların ən qüvvətli tayfalarından biri olan Sədli əmirlərinə arxalanaraq özünü Qaraqoyunlu taxt-tacının varisi elan etmiş və sonra Bəyazid qaləsindəki xəzinəni ələ keçirərək Çuxur-Səd qışlağına getmişdi [4, s. 91]. Deməli Qara Yusifin ölümündən sonra onun yaxınları teymurilərin hücumundan qorunmaq üçün Naxçıvana sığınmış və buraya nəzarəti əllərində saxlamışdılar.

1420-ci ilin dekabrında Sultan Şahrux Araz çayını keçib Qarabağa daxil oldu. Bu zaman Şirvanşah I Xəlilullahın qardaşı Mənuçöhr bir sıra əmirlərlə birlikdə Teymuri sultanının yanına gəldi. Onun Sultan Şahruxun nəvəsi ilə evlənməsi bu ittifaqı daha da möhkəmləndirdi [1, s. 366].

1421-ci ilin martında Sultan Şahrux qışlaqda olduğu Qarabağdan ayrılaraq Təbrizə hərəkət edən zaman Beyləqanda xəbər tutdu ki, Mirzə Ömər adamlarından olan Ata Bahadır qaraqoyunlular tərəfindən tutularaq Qara Yusifin oğlu İspəndin hüzuruna aparılmışdır. Buna görə də, o, Fars valisi İbrahim Sultan ilə Əmir Şah Məlik Naxçıvan və Sürməli bölgəsində yaşayan Sədli tayfasına qarşı göndərdi. Həmin əmirlər 20 min süvari ilə Naxçıvan istiqamətində hərəkət etdilər. Bu zaman İspənd çox isti münasibətlə Teymuri qoşununu qarşıladı və məsələ dinc yolla həll edildi [4, s. 91]. Bu fakt da həmin vaxt Naxçıvanın Qaraqoyunlu İspənd Mirzənin təbəçiliyində olduğunu göstərir.

1421-ci il avqustun əvvəlində teymurilərlə Qara Yusifin oğlanları İsgəndər və İsfəndiyarın hərbi qüvvələri arasında Dərbənd yaxınlığında baş vermiş döyüşdə qaraqoyunlular məğlub oldular. Bu döyüşdən sonra Sultan Şahrux Təbrizə gəldi. O, Azərbaycanın idarə edilməsini oğullarına və baş əmirlərinə təklif etsə də, İsgəndərdən qorxduqları üçün onların

heç biri razı olmadı. Bu səbəbdən də o, Azərbaycanda Şirvanşahın və Qaraqoyunlu Cahanşahın ali hakimiyyətini tanımaqla, həmin ilin payızında buradan Herata getdi [1, s. 366; 13, s. 123-124].

Sultan Şahruxun Azərbaycana tərک etməsindən sonra əvvəlcə İspənd Mirzə Təbrizə gedərək hakimiyyətə sahib çıxmışdır [13, s. 124]. Bu zaman İskəndər Mirzə qardaşı İspəndin Azərbaycanda şöhrətinin günbəgün artdığını eşitdi. Tezliklə o, Təbrizə gəldi, şəhəri və Əlincəqalanı İspəndin əlindən aldı, sonuncu qaçıb Ərzuruma getdi [14, s. 71]. Bununla İsgəndər Mirzə Qaraqoyunlu taxtına oturdu və Naxçıvan bölgəsi də onun hakimiyyətinə tabe edildi. Teymuri ordusunun Azərbaycana tərک etməsindən sonra İskəndər Mirzə müəyyən müddətə Qaraqoyunlu taxt-tacında möhkəmləndi. O, hakimiyyətinə tabe olmaqdan boyun qaçıran Şirvanşaha və Şəki hakimliyinə qarşı mübarizə aparsa da, bu yolda onları dəstəkləyən Teymuri hökmdarı ilə yenidən qarşılaşmalı oldu. 1429-cu ilin sentyabrın 17-də baş vermiş Səlməs döyüşündə İskəndər Mirzənin qoşunları Sultan Şahruxun sayca üstün qüvvələri tərəfindən məğlub etdildi [13, s. 128-129, 131]. Həmin ilin oktyabrında teymurilər Naxçıvanı da tutdular [5, s. 97]. Bu zaman İsgəndərin Əlicəqaladakı arvadları və bəzi oğulları bahalı hədiyyələrlə Sultan Şahruxu qarşıladıqları üçün o, qalanı mühasirə etmədən buradan Qarabağa getdi. Sultan Şahrux Qara Yusifin kiçik oğlu Əbu Səidi Qaraqoyunlu taxtına çıxardı və 1430-cu ilin may ayında buradan Xorasana getdi [13, s. 130-131]. Onun gedişindən sonra Əbu Səidin zəifliyindən istifadə edən İsgəndər 1431-ci ildə yenidən Qaraqoyunlu taxtına əyləşdi. Naxçıvan yenə də İsgəndər Mirzənin hakimiyyəti altına düşdü [4, s. 92].

İsgəndər Mirzənin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyət çox ağır idi. Feodal özbaşınalığı, ara müharibələri, Teymuri qoşunlarının hücumları digər Azərbaycan bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da siyasi gərginliyi artırmış, iqtisadi tənəzzülü dərinləşdirmişdi.

1434-cü ilin ortalarında İsgəndərin Şirvan üzərinə qarətçi yürüş etməsi səbəbilə Teymuri sülaləsi ilə qohum olan Şirvanşah I Xəlilullahın yardım istəməsi və Qaraqoyunlu şahzadələri arasında baş verən münaqişələr 1435-ci ildə Şahruxu Azərbaycana üçüncü dəfə yürüş etməyə sövq etdi [2, s. 74]. Teymuri sultanı hələ yolda, Reydə olarkən Qara Yusifin oğlu Cahanşahla görüşdü, ona qiymətli kəmərlər və qılınclı hədiyyələr etdi, onu İsgəndərin əlində olan torpaqları işğal etməyə məcbur etdi. Bu sırada oğlu Məhəmməd Çuki ilə Şirvanşah Xəlilullahı da İsgəndərin üzərinə göndərdi. İsgəndər göndərilən hərbi qüvvələrə qarşı müqavimət göstərə bilməyəcəyini görüb Təbrizdən çıxaraq Ərzuruma qaçdı. Yolda o, Sultan Şahruxun göndərdiyi Ağqoyunlu Qara Yoluq Osmanla döyüşə girməli oldu. Qüvvələr nisbətinin ağqoyunluların xeyrinə olmasına baxmayaraq İsgəndər bu döyüşdə də igidlik göstərərək qalib gəldi. Hətta Qara Yoluq Osman bu döyüşdə aldığı yaralardan sonra vəfat etdi. Onu təqib edən müttəfiqlərin – Teymuri və Şirvanşah qoşunlarının əlindən qaçaraq Qaraqoyunlu İsgəndər Osmanlı sultanı II Muradın icazəsi ilə orada sığınacaq tapdı [13, s. 134-135]. Qara Yoluq Osmanı məğlub etməklə İsgəndər qaraqoyunluların əsas rəqiblərindən biri olan ağqoyunluları müəyyən müddətə ona qarşı olan müttəfiqlərin sırasından çıxarmış oldu.

1435-ci ilin payızında Sultan Şahrux Təbrizə gəldi. Cahanşah onu tənənə ilə qarşıladı. Teymuri sultanı ölkənin idarəsini ona tapşıraraq qışı keçirmək üçün Qarabağa getdi. 1436-cı ilin yazında isə teymurilərin vassalı olmaq şərtilə Cahanşahı Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı kimi tanıdı və həmin ildə də Azərbaycana tərک etdi [1, s. 367]. Qeyd edək ki, Sultan Şahruxun Cahanşahla belə yaxınlıq etməsinin səbəbi onların arasında qohumluq əlaqəsinin olması idi.

Belə ki, Şahruxun nəvəsi Məhəmməd Cahanşahın qızı ilə evlənmişdi [9, s. 43]. Bununla da, Qaraqoyunlu İsgəndərin hakimiyyəti altında olmuş Azərbaycan torpaqlarını Cahanşah idarə etməyə başladı. Yalnız Naxçıvan tüməni İsgəndər Mirzəyə sadıq qüvvələrin əlində idi. Bu haqda Əbu Bəkr Tehrani yazır ki, İskəndərin orduya və əhaliyə etdiyi zülm nəticəsində ona nifrət edən Azərbaycan qalalarının başçıları Əlincəqaladan başqa bütün digər qalaları Cahanşah Mirzəyə təslim etdilər [10, s. 93]. Sultan Şahrux sonuncu dəfə Azərbaycanı tərk etdiyi vaxt Əlincəqala İsgəndərin oğlu Şah Qubadın ixtiyarına keçdi [4, s. 92-93].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İsgəndər Osmanlı dövləti ərazisində özünə sığınacaq tapmışdı. Lakin ətrafına topladığı xeyli sayda hərbi qüvvələrlə yerləşdiyi bölgədə yaşayan əhaliyə zülm etdiyi üçün Osmanlı sultanı ona qarşı qoşun göndərmişdi. Bu səbəbdən də tezliklə o, qaldığı yeri tərk edərək Azərbaycana gəldi. 1438-ci ilin yazında İsgəndər Sürməli-Çuxur qışlağından çıxıb Təbriz üzərinə hərəkət etdi. Sufiyan yaxınlığında Həft-Çeşmə adlı yerdə Şirvan əmirlərinin də iştirak etdiyi Cahanşahın qoşunu ilə döyüş ərəfəsində Qaramanlı Piri bəyin Cahanşahın tərəfinə keçməsi İsgəndərin ümidlərini qırdı və onun döyüş meydanından qaçmasına səbəb oldu. Bu zaman İsgəndər ətrafındakı az sayda adamları ilə birlikdə ailəsi və xəzinənin saxlandığı Əlincəqalaya sığındı. Onu təqib edən Cahanşah qalanı mühasirəyə aldı və buranı xeyli müddət mühasirədə saxladı [13, s. 139-140].

Qeyd edildiyi kimi, hələ iki il əvvəldən Əlincəqalaya nəzarət İsgəndərin oğlu Şah Qubadın əlində idi. O, atasının hərəmxanasında olan Leyli adlı bir qadınla yaxın münasibət qurmuş, onunla və qaladakı bəzi əmirlərlə birlikdə atasına qarşı sui-qəsd təşkil etməyə qərar vermişdi. Bu zaman İsgəndər müttəfiqi olmuş Misir Məmlük sultanına kömək üçün müraciət etdi. Məmlük sultanının ona yardım üçün göndərdiyi qüvvələr yolda Ərzincana çatanda öz hökmdarlarının və İsgəndərin ölüm xəbərini eşidib geri döndülər [9, s. 43; 13, s. 140]. Şah Qubad həm də Cahanşahın təhriki ilə atasına qarşı çıxaraq onu öldürmək fikrinə düşmüşdü. Tezliklə o, gecə ikən yaxın adamları ilə atasının yataq otağına daxil olub onu öldürdü. Bu hadisədən sonra Şah Qubad qaladakı xəzinənin bir hissəsini öz qoşununa payladı və atasının ən sadıq əmirlərindən olan Hüseyn bəy tərəfindən Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı elan edildi [13, s. 140-142]. Cahanşah qardaşı oğlu ilə belə bir razılığa gəldi ki, Avnik qalasını, Pasin vilayətini və İsgəndərin xəzinəsinin yarısını ona verəcək [10, s. 94]. Lakin Şah Qubad Əlincəqalanı tərk edib Avnikə gedən kimi, Cahanşah Əlincəqalada hakimiyyəti tamamilə ələ keçirdikdən sonra ata qatili olan Şah Qubadı və bu işdə əli olanları da öldürərək bütün Naxçıvanda hakimiyyəti öz əlinə aldı [6, s. 246]. Beləliklə, Naxçıvan da tamamilə Cahanşaha tabe edildi. Qeyd edək ki, onun zamanında Naxçıvanda dinc quruculuq işləri aparılmışdır [8, s. 38].

Cahanşah əvvəlki Qaraqoyunlu hökmdarlarından fərqli olaraq Qaraqoyunlu dövlətində mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirdi, onun sərhədlərini xeyli genişləndirdi. 1440-cı ildə bir neçə dəfə Gürcüstana hücum etdi, alınmaz Samsvild qalasını ələ keçirdi. O, 1445-ci ildə İraq-i Ərəbi öz hakimiyyətinə tabe etdirdi, Şahruxun ölümündən (1447) sonra Qaraqoyunlu dövlətini Teymurilərin asılılığından qurtardı. 1453-cü ildə Əcəm İraqını, bütün Qərbi İrani, 1454-cü ildə Kirmanı, Yəzdi, 1457-ci ildə Xorasanı, 1458-ci ildə isə Teymurilərin mərkəzi Heratı tutdu. Lakin ölkədaxili üsyanlar onun bu işinə mane olur və dövləti getdikcə zəiflədirdi. 1450-ci illərin sonu 60-cı illərin ortalarında o, Təbrizdə, Şirazda, Bağdadda öz oğulları tərəfindən qaldırılmış üsyanları yatırmışdı [1, s. 368-369; 2, s. 75-76].

Cahanşahın Osmanlı dövləti ilə dost münasibətləri olsa da, Ağqoyunlularla aralarındakı əlaqələr bunun tam əksi idi [15, s. 184]. Buna görə də 1467-ci ildə Ağqoyunlu Uzun Həsənlə Cahanşah arasında döyüşdə ikinci öldürüldü. Onun ölümündən sonra Təbrizdəki adamları

Maku qalasında zindanda saxlanılan oğlu Həsən Əlini qaladan çıxaraq şah elan etdilər [15, s. 184]. Bu zaman Əlincəqalaya rəhbərlik Yaqub Çöhrə adlı şəxsın əlində idi. Əbu Bəkr Tehrani yazır ki, Yaqub Çöhrə Həsən Əlinin hüzuruna gələrək atasının ölkənin vacib işlərini həll etmək, yeni torpaqlar tutmaq kimi məqsədlərə sərf olunan xəzinəsini ona təhvil verdi [10, s. 234]. Bu onu göstərir ki, Qaraqoyunluların son dövründə də Əlincəqala öz əhəmiyyətini itirməmiş, əsas strateji məntəqə olaraq qalmışdır. Yaqub Çöhrənin bu işi isə qalanın sonadək sadıq qüvvələrin əlində olduğunu göstərir.

Cahanşah üzərində qələbədən sonra Uzun Həsənin növbəti hədəfi Həsən Əlini aradan götürmək oldu. Teymuri Əbu Səid tərəfindən dəstəklənən və himayə olunan Həsən Əli Azərbaycandan xeyli hərbi qüvvə toplasa da, 1468-ci ildə Həmədandan yaxınlığında döyüşdə ağ-qoyunlulara məğlub oldu [15, s. 185]. Bundan sonra Ağqoyunlu Sultan Xəlil Təbrizə gəldi və Şahəli bəy Pornakın rəhbərliyi ilə müzəffər əsgərlərdən ibarət hərbi qüvvələri Əlincəqala üzərinə göndərdi. Amma bu dəfə qala qısa müddətə tutuldu. Teymur kimi, qüdrətli hökmdarın uzun müddətli mühasirədən sonra ələ keçirdiyi qalanın belə tez bir zamanda fəth edilməsi o zaman çox təəccüblü göründü [4, s. 94]. Bunun səbəbi həmin vaxt qaraqoyunlular üçün qalanın elə də bir əhəmiyyət daşıması ola bilərdi. Çünki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, artıq xəzinə Yaqub Çöhrə tərəfindən aparılmışdı.

Beləliklə də, Qaraqoyunlular dövlətinin hakimiyyətinə 1468-ci ildə Ağqoyunlular son qoydu. Əlincəqalanın tutulması ilə Naxçıvan tüməni də Ağqoyunlular dövlətinin idarəçiliyinə daxil edildi.

Qaraqoyunluların siyasi səhnədə aktiv olduqları XIV əsrin sonu-XV əsrin 60-cı illərinin sonunadək olan dövrdə onların hakimiyyət uğrunda mübarizə apardıqları qüvvələr Teymurlilər, Cəlairilər, Şirvanşahlar kimi dövlətlər idisə, əsas mübarizə meydanlarından biri Azərbaycan idi. Bu zaman Naxçıvan isə Azərbaycanın ən qaynar bölgələrindən biri kimi, siyasi proseslərin mərkəzində dururdu. Bir tərəfdən coğrafi mövqeyi baxımından mübarizə aparən dövlətlər arasındakı yolların kəsişməsində yerləşməsi, digər tərəfdən bəhs edilən dövrdə ayrı-ayrı hərbi-siyasi qüvvələrin sığınacaq yerinə çevrilməsi Naxçıvanı döyüş meydanına çevirmişdi. Daha çox Əlincəqalanın dövrün hakim qüvvələrinin alınmaz istehkamına, xəzinə yerinə, məhbus zindanına çevrilməsi bölgəyə diqqəti son dərəcə artırmış, hücum edən tərəflərin qarşısına maneə kimi sədd çəkmişdi. Təsadüfi deyil ki, Teymur bu qalanı ələ keçirdikdən sonra onun dağıdılmasına göstəriş vermişdi. Buna görə də Qaraqoyunluların hakimiyyəti dövründə Naxçıvan tüməni əvvəlki əhəmiyyətini qorumaqla yanaşı, siyasi vəziyyətin müəyyən illərdə tez-tez gərginləşdiyi Azərbaycan bölgələrindən biri olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi / Akademik Z.Bünyadov və t.e.d. Y.Yusifovun redaktəsilə. Bakı: Azər nəşr, 1994, 688 s.
2. Azərbaycan tarixi (XIII-XVIII əsrlər): 7 cildə, III c., Bakı: Elm, 2007, 592 s.
3. Fərzəlibəyli Ş. XV əsr Azərbaycan dövlətlərinin quruluşu. Bakı: Elnur-P, 2003, 118 s.
4. Fərzəliyev Ş. Naxçıvan XV əsrdə / Naxçıvan: tarixi gerçəklik, müasir durum, inkişaf perspektivləri (9-10 iyun 2006-cı ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları). Bakı: Təhsil, 2006, 87-98.
5. Məmmədov R. Naxçıvan şəhərinin tarixi oçerki (orta əsrlər dövrü). Bakı: Elm, 1977, 158 s.
6. Naxçıvan tarixi: 3 cildə, I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 452 s.

7. Piriye V. Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə. Bakı: Nurlan, 2003, 458 s.
8. Səfərli F. Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər. Bakı: Elm, 2003, 392 s.
9. Şükürova R. Əbu Bəkr Tehrani və onun Kitabı-Diyarbəkriyyə əsəri. İstanbul: Bayrak yayınları, 2006, 111 s.
10. Tehrani Ə.B. Kitabı-Diyarbəkriyyə / Fars dilindən tərcümə edən, ön söz, şərhlər və göstəricilərin müəllifi R.Şükürovadır. Bakı: Elm, 1998, 336 s.
11. Erdem İ. Akkoyunlu və Karakoyunlu Ordularına Ümumi bir Bakış // Ankara Universiteti Dil və Tarih-Coğrafiya Fakultesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 2005, c. 24, № 37, s. 57-77.
12. Kürkçüoğlu E. Nahçıvan Tarihi (V-XV. yüzyıllar). Erzurum: Güneş Vakfı Kültürel Yayınlar, 2007, 134 s.
13. Sumer F. Karakoyunlular (Başlangıçdan Cihan-Şaha kəder). 2 baskı, 5 c., t. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1984, 169 s.
14. Tihrani E.B. Kitab-ı Diyarbekriyyə (çeviren Mürsel Öztürk). I baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 418 s.
15. Uzuncarşılı İ. Anadolu beylikləri və Karakoyunlu, Akkoyunlu devletləri. Ankara: Türk Tarih Kurumu basım evi, 1969, 297 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ilhamialiyev@yahoo.com.tr

İlhami Aliyev

THE POLITICAL SITUATION IN NAKHCHIVAN DURING THE GARAGOYUNLU DYNASTY GOVERNMENT

It is dealt in the paper with the political processes from the formation of the Garagoyunlu tribal alliance to the establishment of the Garagoyunlu state (late XIV century early XV century), the socio-political situation during the establishment of the Garagoyunlu state and its power (near to 60 years) in the vast territory, including Azerbaijan. It was noted that the Garagoyunlu waged wars with the Jalalids, Shirvanshahs, Teymuris, and other states for power over the period from the establishment of the Garagoyunlu tribal alliance in the 80s of the 14th century to the end of their political activity. Such a situation undermines the socio-political stability in all regions of Azerbaijan and was slowed the economic and cultural development of the country. Nakhchivan was also one of the most suffered regions of Azerbaijan, from the political conflicts that arise during this time. Both the military-strategic position and the location of the intersection of highways, which were of great importance in the period concerned, have always made the region in the spotlight. On the other hand, the location of Alinjaqalan, the most reliable reference point for gaining power and protection, has forced Nakhchivan to be at the heart of political processes during these years. However, during this period the local Turkish-Muslim population living in Nakhchivan fought bravely and maintained their political importance in the region.

Keywords: *Karakoyunlu state, Nakhchivan, Alinjaqala, tribal alliance, political situation, struggle.*

Ильхам Алиев

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В НАХЧЫВАНЕ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ ДИНАСТИИ КАРАГОЮНЛУ

В статье рассматриваются политические процессы от создания племенного союза Карагоюнлу до создания государства Карагоюнлу (конец XIV-начало XV веков), общественно-политическая ситуация на землях в пределах его границ, в том числе в Азербайджане, во время создания государства Карагоюнлу и его 60 летнего правления. Было отмечено, что со времени создания племенного союза Карагоюнлу в 80-х годах XIV века до конца его политической деятельности Карагоюнлу боролись за власть против джаларидов, ширваншахов, теймуридов и других. В определенные годы вели войны с другими государствами, а также внутренние войны. Такая ситуация нарушила общественно-политическую стабильность во всех регионах Азербайджана, замедлила экономическое и культурное развитие страны. Нахчыван был одним из регионов Азербайджана, который больше всего пострадал от политической конфронтации в то время. Как его военно-стратегическое положение, так и его расположение на перекрестке, что было важно в то время, постоянно находились в центре внимания региона. С другой стороны, расположение крепости Алинджагала, которая являлась самым надежным ориентиром для поддержания и защиты власти, заставило Нахчыван быть в центре политических процессов в эти годы. Однако в этот период местное турецко-мусульманское население, проживающее в Нахчыване, смело боролось со всем этим, и регион сохранил свое политическое значение.

Ключевые слова: государство Карагоюнлу, Нахчыван, Алинджагала, племенной союз, политическая ситуация, борьба.

(AMEA-nın müxbir üzvü Fəxrəddin Səfərli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 19.05.2020
Son variant 27.08.2020